

Рябчикова Ф. Д. Основні напрями діяльності етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею (1920–1931 рр.) / Ф.Д. Рябчикова // Волинський музейний вісник: Наук. зб. : Вип. 3. / упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук – Луцьк, 2012. – С. 61–64.

Ключові слова: *етнографічний відділ, Волинський науково-дослідний музей, Василь Кравченко, програма, краєзнавчий гурток, експозиція, аспірантура, профільні дослідження.*

Файна Рябчикова (Луцьк)

Основні напрями діяльності етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею (1920–1931 рр.)

Музейні заклади сьогодні постають не лише класичними інституціями збереження і презентації історичних, культурних і природних цінностей, але й важливими засобами комунікації. Вони спроможні докорінно змінювати знання суспільства, передаючи й інтерпретуючи важливу інформацію за допомогою презентації об'єктів і понять. До того ж, музейні установи не лише допомагають реконструювати минуле, а й створюють передумови для кращого розуміння сьогодення. У цьому контексті виправданим стає посилений інтерес науковців до цих інституцій, зокрема їх зростаюча зацікавленість до вивчення історичного розвитку окремих музеїв. Відтак актуалізується і вивчення практичного досвіду цих установ, і зокрема одного з провідних центрів музейництва радянської України 1920-х рр. – етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею у м. Житомирі (далі – ВНДМ).

Історія закладу бере свій початок з 1865 р. Він вважається одним з найстаріших в Україні. Активні наукові пошуки були розгорнуті музеєм з 1901 р. після його підпорядкування Товариству дослідників Волині. З припиненням роботи Товариства, утвердженням в Україні радянської влади музейний заклад став головним осередком науково-краєзнавчих досліджень Волинської губернії, центром вивчення природи, історії та культури краю.

Волинський центральний музей був одним із небагатьох музейних закладів радянської України, працівники якого паралельно з налагодженням і розгортанням практики музейної справи звернулися до розробки теоретичних положень діяльності закладів музейного типу. Робота такого спрямування була пов'язана саме з етнографічним відділом музею, який з моменту його утворення 24 липня 1920 р. очолив відомий науковець і практик музейної справи Василь Григорович Кравченко. Безперечною заслугою завідувача відділу стала систематизація досвіду, набутого ним у сфері музейно-

етнографічної та науково-дослідницької діяльності, виклад власного бачення проблем музеєзнавства у низці теоретико-методологічних розробок.

В. Кравченко уклав кілька програмних праць щодо створення музеїв та краєзнавчих гуртків, основних завдань їхньої діяльності. Концептуальні засади проблеми розбудови музейництва знайшли своє висвітлення у роботах дослідника: "Програма улаштування етнографічного музею" (1921 р.), "Програма створення сільських музеїв" (без дати), "Утворення музею" (без дати), а також у науково-методичних розробках – "Краєзнавство в натурі (Методика краєзнавчої роботи)" (1927 р.), "Техніка краєзнавчої (науково-дослідчої) праці в натурі" (1927 р.), "Про краєзнавчі гуртки Волинського Товариства Краєзнавства" (1925 р.), проектах статутів краєзнавчих гуртків. Ці роботи, за висловом самого автора, стали підсумком "довголітнього досвіду праці в Музеї, а ще й набуття в натурі". При їх укладанні вчений узагальнив не лише власні напрацювання у музейній діяльності, але й критично проаналізував здобутки музейництва кінця ХІХ – початку ХХ ст., залучив наукові розробки інших музейних закладів.

Окрім розробки теоретичних засад музейної справи, у етновідділі значна увага приділялась проведенню заходів щодо дослідження традиційно-побутової культури населення Східної Волині. Перші польові дослідження з вивчення народної культури музейними працівниками були започатковані в червні 1921 р. й надалі здійснювалися регулярно аж до закриття підрозділу.

Польові дослідження, які проводились етновідділом, умовно можна поділити на розвідки та експедиції. Розвідки були короткотривалими подорожами, спрямованими на збір предметів музейного значення, вивчення окремих аспектів традиційної культури. Експедиції етновідділ почав проводити із середини 1922 р. з метою ґрунтовного дослідження окремих елементів народної культури, допоміжних занять і промислів. Експедиції здійснювалися за попередньо розробленими планом та програмами.

У середині 1920-х рр. до організованих етновідділом експедиційних досліджень активно долучилися студенти Житомирських педагогічних курсів. Зокрема, у травні–червні 1924 р. етновідділ разом із членами краєзнавчого гуртка цього навчального закладу провів дослідження гончарного виробництва в м. Троянові Житомирської округи, у листопаді 1924 р. дослідив деревообробні ремесла в с. Барашівка Троянівського району. Із 1925 р. до профільних досліджень етновідділ почав залучати вчителів, слухачів курсів перепідготовки педагогічних кадрів та райорганізаторів.

Плідною була співпраця етновідділу з представниками національних громад. Разом із краєзнавчими товариствами й учителями національних меншин у травні 1926 р. було

обстежено одне з найдавніших німецьких поселень Волині – колонію Анета, у 1927 р. – с. Крошня, а також Мальованку, передмістя Житомира.

Експедиції етнографічного відділу носили комплексний характер й охоплювали широке коло питань, таких як топографія та географія місцевості, історико-культурні, статистичні, соціально-економічні відомості, технічні характеристики виробничих процесів.

Однією з важливих складових частин профільних досліджень етновідділу ВНДМ стали монографічні обстеження промислових підприємств і колективних господарств, які підрозділ проводив у 1929–1931 рр. За цей час досліджено Мархлевську порцелянову фабрику (червень–серпень 1929 р.) Мар’янівську скляну гуту (липень 1931 р.), Старобудівський німецький колгосп (липень 1929 р.), Пулинський український колгосп ім. 12-річчя Жовтня (1930 р.), Житомирську єврейську сільськогосподарську артіль „Друкар-колективіст” (1929–1931 рр.), Сингурський український колгосп (1930–1931 рр.), єврейський колгосп у м. Пуліні (1931 р.), чеський при с. Крошня та польський при с. Дзикунках (1931 р.).

Експедиції етновідділу ВНДМ 1929–1931 рр., які були проведені одними з перших в Україні, знайшли своє логічне завершення в оформленні зібраних матеріалів у вигляді цілісних зшитків-книг. Вони вмістили детальну інформацію про досліджувані промислові об’єкти, колгоспи.

Однією з нових форм підготовки кваліфікованих кадрів для музейних закладів УСРР у досліджуваний період стала система аспірантури. Серед семи провідних музеїв України право на відкриття аспірантури (з етнографії та геології) в грудні 1927 р. отримав ВНДМ. Через організаційну невизначеність перший набір чотирьох аспірантів етновідділу (Ю. Герасимчук, В. Забродський, М. Сивайов, О. Ліпман) було проведено в грудні 1928 р., пізніше виділено додаткові місця ще для трьох осіб (Н. Дмитрука, Я. Зелениці, І. Піонтківського). Керівником аспірантів етновідділу став його завідувач В. Кравченко. Термін навчання слухачів складав три роки.

Варто зазначити, що діяльність аспірантури при музеї була організаційно не впорядкованою. Наукові керівники покладалися на власний досвід та інтуїцію, керувалися своїм баченням цієї справи. Теми наукових досліджень здобувачі обирали самостійно. Керівництво науковою й навчальною роботою аспірантів здійснювалося через колективні та індивідуальні обговорення, а також листування.

Навчальний план аспірантури передбачав опрацювання спеціальної наукової літератури, підготовку на її основі рефератів, написання дисертації, участь у польових

експедиціях музею, опрацювання предметів музейного значення, запис свідчень респондентів, власних спостережень, залучення до роботи у ВНДМ.

Плідна робота аспірантури при етновідділі ВНДМ була перервана рішенням сектору науки НКО УСРР, згідно якого з 1 жовтня 1931 р. аспірантури при провінційних музеях ліквідовувались. Їх слухачі могли перевестися до аспірантури новоствореного Інституту матеріальної культури у м. Харкові. Таким чином, провести перший випуск аспірантів етновідділу ВНДМ не вдалося

Розкриваючи питання фондової роботи етновідділу ВНДМ слід вказати, що в практиці підрозділу мали місце систематичний, тематичний, комплексний види комплектування музейних фондів. Перевага надавалася практиці комплексного збору предметів музейного значення. У збиральницькій діяльності зафіксовані такі форми комплектування фондів етновідділу як: закупка, дар, цільове замовлення, польові дослідження та репортажний збір.

Систему обліку музейних фондів складалася з реєстрації пам'ятки в каталозі відділу, позначення на ній інвентарного номера й укладання інвентарної картки.

У процесі дослідження вказаної теми було з'ясовано, що музейна термінологія досліджуваного періоду ще не була усталеною, тому цілком прийнятним було ототожнення та, відповідно, почергове вживання в документах таких понять, як „інвентар” та „каталог”, „експонат” і „музейний предмет”, „ярлик” та „картка”.

Одним із важливих складників музейної практики етновідділу була робота з вивчення музейних предметів. На основі аналізу інвентарних карток було виокремлено 12 ознак, за якими в етновідділі здійснювалась атрибуція музейних речей. Разом з тим опис музейних предметів не був унормованим, а його критерії визначалися суб'єктивно, залежно від бачення музейними працівниками важливості фіксації тієї чи іншої ознаки. Результати вивчення та дослідження музейних предметів, колекцій і зібрань аналізувалися в наукових розвідках, статтях.

Щодо роботи етновідділу із забезпечення збереження музейних предметів слід зазначити, що причинами псування пам'яток у відділі були недотримання температурно-вологісного режиму через неналежне опалення приміщень музею, біологічні фактори ураження – міль, шашіль, миші, механічні пошкодження внаслідок недбалого транспортування. Для перешкодження фізичним пошкодженням працівники етновідділу щороку, здебільшого влітку, проводили просушку лляних, вовняних, паперових музейних предметів. Дерев'яні речі, а також шафи для зберігання пам'яток регулярно провітрювалися. Для кращої збереженості, а також із метою запобігання деформації вишивки й мережки підшивали на картон, а зразки тканин – на аркуші паперу.

Зібрання етновідділу ВНДМ зазнавало втрат і через недостатню охорону музейних приміщень, зокрема, непоодинокими були крадіжки та пограбування музейних експонатів.

На належному рівні проводилася в етнографічному відділу експозиційна робота. Відкриття першої експозиції етновідділу ВНДМ відбулося в 1921 р. За весь час існування підрозділу музейними працівниками було проведено дві реекспозиції. Вперше – після перенесення в 1923 р. етнографічного та історичного відділів до будинку на вул. Вільській, 10. Удруге – в 1926 р. у зв'язку з необхідністю впровадження положення УПО „Про соціальні музеї”. Чергову експозицію у ВНДМ з урахуванням нових ідеологічних підходів планувалося побудувати в 1929 р., але передача на початку серпня 1929 р. приміщення етновідділу військовій частині й арешт В. Кравченка 17 вересня 1929 р. не дозволили завершити розпочату справу.

Експозиційний матеріал відділу складався з автентичних пам'яток народної культури. Як науково-допоміжний матеріал використовувались ілюстрації, фотокартки, моделі, а з 1926 р. – схеми, діаграми.

Музейні працівники послуговувалися двома методами експонування – ансамблевим і тематичним. Перший використовувався для відтворення інтер'єру селянської хати. За допомогою тематичного методу здійснювалося представлення галузей народного господарства – тваринництва, землеробства, промислів та ремесел.

Основними експозиційними меблями були шафи, вітрини й щити. Цього оснащення протягом усього часу функціонування відділу не вистачало. Тому значна частина експонатів розміщувалася на стінах, підставках.

Зверталась увага на дотримання зв'язку виставлених для експонування предметів із середовищем побутування. Наприклад, лучники розміщували лише підвішеними до стелі. Народне вбрання в експозиції було представлене комплексами костюмів.

Неодмінною складовою частиною експозиції етновідділу був також етикетаж. Написи велися українською мовою й, окрім назви музейного предмета, містили ще і їхні інвентарні номери.

Практика організації тимчасових експозицій в установі була нерегулярною. Найпоширенішим типом тимчасових експозицій етновідділу стали виставки нових надходжень. Вони формувалися за підсумками комплектування фондів, тобто висвітлювали результати проведення польових досліджень, збиральницької роботи.

Тематичні виставки розкривали певний сюжет, проблему. Такий тип виставок нав'язувався владними інституціями, адже вони були покликані відображати досягнення більшовицької влади, здобутки соціалістичного будівництва та колгоспного руху.

Наприклад, у січні 1929 р. етновідділ долучився до підготовки виставки з нагоди захоплення 5 січня 1919 р. більшовиками влади в м. Житомирі.

Музейні працівники проводили різнопланові культурно-освітні та популяризаторські заходи. Особливо велика увага зверталася на пропаганду музейної справи та краєзнавства серед населення регіону. Поширеними формами популяризаторської й освітньої діяльності були лекції (групові та індивідуальні, музейні й виїзні), дослідницькі екскурсії, проведення шкільних занять в експозиційних залах музею.

Результативним напрямом освітньої діяльності етновідділу стала робота з етнографічними товариствами, які діяли при вищих навчальних закладах м. Житомира: Житомирських педагогічних курсах та Інституті народної освіти. Для їх членів у етновідділі організовувалися лекції, семінари-обговорення, інструктажі з методики збору етнографічних матеріалів, проводилися спільні експедиції. Вагомий освітній та науковий потенціали мала робота етновідділу з гуртківцями щодо підготовки й видання рукописного журналу „Етнограф” (1922–1924 рр.).

Вагомим вектором культурно-освітньої діяльності була співпраця працівників етновідділу з педагогами, із якими регулярно проводилися навчальні та методичні семінари. Співробітники етновідділу неодноразово брали участь у різнопланових зібраннях, курсах перепідготовки вчителів Житомирської округи. Активна освітня робота проводилася також зі школярами. Освітньо-виховна робота етновідділу одночасно вирішувала завдання залучення громадськості до дослідницької роботи, перетворення її в активного суб'єкта музейного та краєзнавчого руху в регіоні.

Упродовж 1920–1931 рр. при етновідділі діяло кілька наукових товариств (етнографічна секція, етнологічно-краєзнавчий гурток), метою яких було вивчення рідного краю, а також активізація краєзнавчих досліджень серед широких кіл громадськості. У результаті системної методичної діяльності етновідділом ВНДМ у досліджуваний період було організовано понад 30 краєзнавчих гуртків при вузах, технікумах, трудшколах, заводах Східної Волині, роботою яких він фактично керував. Окрім того, методична допомога надавалася Коростенському, Шепетівському та Бердичівському музеям.

Таким чином, незважаючи на складні політичні та соціально-економічні умови, етновідділ за час свого існування провів значну роботу у сфері теорії та практики музейної справи. Перетворення етнографічного відділу ВНДМ в один із знаних в Україні центрів музейництва було пов'язане із діяльністю видатного науковця і музейника-практика В. Кравченка.

Накопичений етновідділом ВНДМ в 1920-ті рр. досвід організації і проведення музейної роботи не втратив своєї актуальності для музейного будівництва незалежної України. Його використання дозволить відродити традиції українського музейництва, наповнити новим змістом діяльність музейних закладів у сучасних умовах, піднести їх авторитет і роль у культурно-освітньому житті українського суспільства